

наводнения и т. н., при екскалация на международната обстановка и обществения живот: избухване на войни, вътрешни размирици и смутове, при посрещане и изпращане на високопоставени лица, църковни, културни и обществени дейци; при честване на юбилеи или празнуване паметта на заслужили църковно-общественици; при погребение на такива личности и изобщо на лица, които поради своите големи заслуги към Църквата и обществото са пример за подражание и вдъхновение; при по-тържествени, случаи на кръщение, венчание, когато се събират в храма повече хора; при посещаване на чудотворни икони и т. н.

Според характера на предмета, случая и нуждата църковната реч се развива по структурата на словото или на поучението. Това означава, че е по-обширна, по-задълбочена, по-пълна като словото, или по-кратка, по-обща, по-бегла като поучението.

При единия и при другия случай тя еднакво притежава висотата на ораторската сила, на енергичността, на динамично-патетичната линия, на голямото въодушевление или затрогване, на силното чувство. И при единия и при другия случай поучителният елемент, изразяван във форма на кратки пастирски наставления, липсва. На негово място стои здравата аргументация на поставената теза. Във висша степен се разгръщат ораторските прийоми и похватите на риториката.

При църковната реч, както и при всяка добра ораторска реч, особено силно ударение се поставя на задачата да бъдат развълнувани до висша степен, слушателите, да бъдат затрогнати и увлечени по нещо предстоящо, което трябва да бъде на всяка цена изпълнено за благо на Църквата и народа.

9. Видове проповед според църковното време и различните обстоятелства в живота.

9.1. Неделна проповед

Според църковното време и различните обстоятелства в живота се различават следните видове проповед: неделна, празнична (при господски, богородични и други празници), проповед в постни дни, проповед в дни за помен на умрелите, проповед на храмов празник, проповед при кръщение, изповед, причастие, венчание, елеосвещение, ръкоположение, погребение и при различни други извънредни обстоятелства и случаи.

Проповедите, които се подготвят за произнасяне в неделни дни през годината, имат обикновено в основата си съответните библейски зачала, които Църквата от древност е определила да се четат през следните неделни дни: неделя пред Рождество Христово, неделя след Рождество Христово, неделя пред Просвещение, неделя след Просвещение, неделя на митаря и фарисея, на блудния син., месопустна, сиропустна, православна, 2-ра на великия пост, трета кръстопоклонна, четвърта и пета на великия пост, неделя Ваия, неделя Томина, на миронойците, на разслабления, на самарянката, на слепия, на Св. Отци, на всички светии, 2-ра подир Петдесетница — на всички български светии, трета, четвърта и пета неделя подир Петдесетница, неделя на Св. Отци, шеста до 17 неделя подир Петдесетница, неделя-начало на Индикта, недели пред и подир Въздвижение, първа до десета неделя подир Въздвижение, неделя 11-та — на Св. Праотци, 12-та — на десетте прока-женчг, 13-та подир Въздвижение, 14-та — на иерихюнския слепец и 15-та — на Закхея. Определени, са библейски (апостолски и: евангелски) зачала за всичко 56 недели, във от неделите на големите господ-ски празници Възкресение Христово и Петдесетница.

Евангелските и апостолските зачала представляват или свещени разкази с нравоучителен елемент, или пресъздават учението на Спасителя или на апостолите. В зависимост от това се практикуват различни начини при построяването (структуриране) на неделните проповеди. Последните се предават във всички форми с изключение на речта.

Неделното слово е разнообразно. Когато се използва разказ от Евангелието или от Деяния апостолски, се прилагат обикновено три начини.

При първия начин разказът (литургийното свето евангелие или апостолското четиво) се поставя във встъпителната част. Там то се преразказва, перифразира, за да се припомни на слушателите. В предложението въз основа на съдържанието на текста, преразказан във встъплението, по синтетичен път се извлича и посочва съответната тема, а в изложението тя се развива и изяснява от всички страни пълно, аргументирано и задълбочено. В приложението се преценява действителността в светлината на разгледаната

истина и се правят практически изводи във форма на конкретна задача, която трябва да се изпълни.

При втория начин разказът (литургийното свето евангелие или апостолското четиво) се поставя като тема за психологическо-историческа и догматическа разработка в изложението. Така детайлено, с необходимата задълбоченост, разказът заема мястото на изложението. Разработката му става с оглед на неговата основна идея, по хода на картините, на главните мисли в него. На практика в изложението литургийното свето евангелие се тълкува и разяснява подробно, цялостно и последователно. В такъв случай уводът представлява най-често разсъждение от общ характер във връзка с една от главните мисли, или нагледно разкритие на едно от понятията, вложени в темата.

Предстои например да се изнесе слово за нед. 7 подир Въздвижение, в изложението на което се разработва художествено разказът за изцеряването на кръвоточивата жена и възкресяването на Иаировата дъщеря (Лук. 8, 41—56). Извлечената от основната идея тема е „Силата на вярата”. В тая тема има две понятия. Едното е „сила”, а другото „вяра”. В увода логически най-правилно е проповедникът да говори за силите в живота въобще, за да дойде в края на тая част до особената сила в живота - силата на вярата. В увода той може да говори също за силата на вярата изобщо, за нейното значение и необходимост в живота, за да премине след това естествено към религиозната вяра, която върши чудеса. И като пример да посочи евангелското събитие. След разработката на разказа се правят вдълбочения в две главни мисли: 1) Христос като лекар на телата и 2) Христос като възкресител на мъртви. В приложението се извличат поуците: 1) Вярата ни е нужна, защото тя лекува живота. 2) Вярата ни е нужна, защото тя възкресява живота и обещава блажена вечност за всички.

Ако същият разказ се използва в проповед по първия начин, т. е. ако трябва да се постави във встъплението, необходимо е той да се съкрати, като се използва само първата или само втората му половина. Първата половина завършва с думите на Спасителя: „Дерзай, дъще, твоята вяра те спаси; иди си е мир”. От тоя текст може да се извлече и темата „Спасителна вяра”, която се развива в изложението.

При третия начин разказът се използва в изложението само като пример или илюстрация при разработката на определен предмет. Например, проповедникът си е поставил задача да развие една от темите: „Спасителна вяра” или „Силата на вярата”. Във встъплението той може да говори в общи линии за спасението, за силите в живота, или за вярата изобщо. В изложението разработва темата всестранно и като илюстрация сочи случая с излекуването на кръвоточивата или с възкресяването на Иаировата дъщеря.

От казаното е ясно, че при втория начин евангелският или апостолският разказ цялостно или в общи линии заема централно място в проповедта. При първия начин той е само изходен пункт, а при третия само илюстративен материал.

Когато евангелското или апостолското четиво предоставя дидактически материал, избира се най-подходящият текст, извлича се от него темата, която се развива в изложението. Тук във встъплението може да се изходи и от обстоятелствата, при които е изказано учението, от психологичните подбуди за него; също от някой момент от реалния живот, и т. н. В изложението трябва да фигурират аргументи и примери от Священото писание, от житийната и светоотеческа литература, както и от обикновения живот.

Има случаи, когато е възможно да се вземе като изходен пункт едното библейско зачало, а като материал за изложението на проповедта да се използва и другото. Това е тъй нареченият комбинативен начин на постройка на неделното слово. Взема се например текст от апостолското четиво, развива се и се разяснява с пример, даден в евангелското четиво. Или пък се развива идея от евангелското четиво, като се използват за целта и цитати или места от апостолското. За да може да приложи тоя начин, от проповедника се изисква добре да проучи и двете четива. Ако открие между тях идейна връзка, той трябва да асимилира в съзнанието си двата материала тъй, че да може наистина да излезе от тях нещо органически и логически цялостно.

Същите начини се прилагат и при построяването на неделното поучение. Тук всички мисли се предават по-сбито, по-леко, по-общо, - не толкова тържествено, колкото в поучително-назидателен тон.

Аналитичната беседа в неделен ден има пред вид предимно дидактически (поучителен) материал, а синтетичната - еднакво и священо-исторически и дидактически. Священо - историческият материал при синтетичната беседа се поставя в началото като изходен пункт; в изложението се извличат основните

мисли и по хода на централната идея се осъществява тяхното развитие, както и задълбочаването в тях. Ако се използва например същият разказ за кръвоточивата и Иаировата дъщеря при синтетична беседа, ходът на изложението преминава през два етапа: 1) мисли за Христа като лекар на телата и 2) мисли за Христа като „възкресение и живот”.

Обикновената неделна беседа има в изложението си или художествено преразказване на евангелското или апостолското събитие, или разясняване на отделен текст от учението на Спасителя или от проповедите и посланията на апостолите. На разказа се прави необходимия психологически и житейско-практически анализ със задълбочаване в главните мисли и факти и с извличане от тях на съответна поука. Тълкуването пък на дидактичния материал, вложен в текста, става първо с оглед на цялото евангелско или апостолско зачатие, и второ с оглед съдържанието и духа на цялото Писание. От последното, както и от други области, според необходимостта и логическия ход на мислите, се извличат необходимите доказателства и примери.

В някои от неделите през годината се извършват специални чествания. Такива са например неделите: Православна, Кръстопоклонна, неделя на Светите Отци, неделя на всички светии, неделя на родните светии, неделя на Светите Праотци. Добрите проповедници обикновено се съобразяват с тоя факт и построяват проповедите си във връзка с тези чествания. На Православна неделя се изхожда от евангелския разказ за призоваването на Филип и Натанаил и се имат предвид словата на Филип към Натанаил: „Дойди и виж” (Йоан. 1, 43-51), за да се построи проповед за същността, жизнената сила, духовната красота и значението на Православието. Може да се изходи и от апостолското четиво (Евр. 11:24-26; 32-40; 12:1-2), в което се разказва за старозаветните мъченици-герои ни вярата, и да се продължи естествено с новозаветните герои на Православието, които дадоха всичките си сили, дори живота си за пълното възтържествуване на православната вяра над езичеството, както и над всички ереси и разколи. От казаното се правят практически изводи за нуждата да се пази Православието и да се живее според него.

Подобно свързване става и при другите случаи, ако характерът на честването от една страна и съответно определените библиейски зачала от друга имат помежду си действителна идейна връзка. Ако за проповедника е трудно да установи такава връзка, той избира според духовните нужди на слушателите си, или според омилетичния план, който си е съставил, тема или само от честването, или само от библиейското зачатие. На неделя Кръстопоклонна например той може да изходи от особеното настроение на богомолците пред вида на светия Кръст и да говори за кръста като духовна сила, която укрепва вяращите в подвига на поста и изобщо в тяхната борба против греха. При другите случаи би могло да се постави в основата на проповедта едно от библиейските зачала, като за изясняване и илюстриране на някои от главните мисли или на основната идея се използват моменти от живота на отците, праотците или изобщо светите, които се честват. А може и обратно, да се говори за отците, праотците, изобщо за Божиите угодници, или специално за родните светии, според самото честване, като по логическия ход на мислите се вмъкват и цитати от литургийните библиейски зачала. Така се придава на изложението по-голяма духовна тежест, сила и аргументираност.

Когато в неделен ден се случи голям църковен празник, той повлиява на богослужението с цялото си съдържание и идеи и със своите собствени библиейски зачала, които се прочитат като апостолско четиво и литургийно свето евангелие. В такъв случай неделната проповед се измества от съответната празнична проповед.

Такова изместване на редовната неделна проповед, свързана със съответните библиейски зачала и със специални чествания, става и тогава, когато в плана на проповедника е предвиден цялостен цикъл от систематично подредени проповеди: екзегетически, догматически, апологетически или някои други.

9.2. Празнична проповед при Господски празници. Проповед за Рождество Христово.

Проповедта, която се произнася на господски празници, като Рождество Христово, Богоявление, Възкресение Христово, Възнесение Господне, Петичесетница, Преображение Господне и пр., е най-тържествената от всички и проповеди. Тя изцяло съответства на особения тържествен характер на празничното богослужение. Затова да се произнасят на такива дни, при стичане на множество хора в храма, поучения или беседи е неестествено. Единствената най-подходяща за характера на празниците форма на проповед е словото. При масово събиране на богомолци то може и трябва да се произнесе и на село, като му се придаде необходимата за целта стилна и езикова простота и като същевременно се запазят характерните за словото черти - патетичност, динамичност, енергичност, тържественост.

В основата на този вид проповед лежи не винаги конкретното библейско зачатие (откъс), защото последното не винаги изчерпва широкото и дълбоко съдържание на празника. Най-често като предмет на тази проповед служи цялостното съдържание на празника, или неговата основна идея. Евангелското и апостолското четиво, ако не са взети като основа на проповедта, служат като спомагателни материали в цялостното изграждане на последната с оглед съдържанието или основната идея на празника.

Когато предстои да се съставя проповед на господски празник, пастирът-проповедник първо си изяснява добре въпросите: какво е съдържанието и какъв е възпитателният смисъл на празника.

Съдържанието на всеки господски празник съдържа в себе си два съществени елемента: исторически и догматически. Есенциално те се съдържат в самото празнично богослужение, в неговите песнопения, тропар, кондак, икос, стихире. Подробно са изложени в Свещеното писание, в църковното учение, а отчасти и в църковната история. В богослужебните песнопения са разкрити с удивителна художествена изразителност, с богоозареност, психологическа и педагогическа вгълбеност както духът, така и образователно-възпитателната цел на голямото празнично тържество. От проповедника се изисква да проучи всичко това добре, за да подготви проповед, която да се възприеме като реална, жива, органически неделима част от празничното богослужение. Историята и догматът се предават като моменти, разграничени един от друг, или като взаимно вплетени в едно живо, органически и логически свързано цяло.

Догматът (вероучителната истина) е показан в историята. Затова естествено е, при разкриване на съответното събитие, което се чества, да се изтъкне живо и ясно неговата централна идея - догматът. След това от догмата, както и от особените обстоятелства, с които се характеризира събитието, се извлича нравствената истина, правят се изводи за практическия живот.

Проповедта на господски празници трябва да бъде достатъчно идейно достатъчно аргументирана. За да бъде такава, необходимо е да се застъпи здраво доказателственият елемент. Във всеки ден на годината, особено на голям господски празник е необходимо, душите на богомолците да бъдат силно разчувствани и богато обдарени с ценна духовна храна, всестранично убедени в божествената стойност и спасителност на празника, дълбоко въодушевени и насочени към автентичното православно благочестие.

Ако например предстои да се изготви проповед за Рождество Христово, необходимо е, предварително да се изяснят основните въпроси: 1) какво е съдържанието на празника; 2) защо се празнува той; 3) каква поука в духовно-нравствен аспект може да се извлече от него.

На този празник тържествено се възпоменава рождеството на Христос, появата на Божия Син в образ на младенец. Чества се раждането на Спасителя на света. По-нататък се изяснява вторият въпрос, който съдържа възпитателният смисъл на празника. Последният се празнува с цел: 1) да се затвърди живата връзка на християните с небето, от където е дошъл Спасителят; 2) да се почувства дълбоко реалният смисъл на явяването на Божия Син в света и 3) като резултат от това да се предизвика у всички благодарност към Бога, свързана е конкретни дела на благочестие. По този логически ход на разсъждение се изяснява и третият въпрос, който е всъщност продължение на втория: каква практическа поука може да се извлече от празника. С явяването си на света Божият Син е показал на дело следните добродетели: 1) любов към изстрадалото човечество; 2) смирение, проявено в раждане в ясли и в бедна обстановка. Оттук се извлича поука в две направления: 1) нужна е любов между всички; 2) нужно е смирение. Без любов и смирение не е възможно да действа благата воля между хорага, не е възможен мирът, който Христос донесъл с идването Си на света.

Когато си изяснят тези моменти и се приведат съответните подходящи аргументи в тяхна подкрепа, пастирът-проповедник би могъл да изгради една смислена, възпитателно действена, силно затрогваща сърцата и волите коледна проповед.

По същия път той трябва да постъпва с проповедите си и на другите господски празници, като винаги поддържа в съзнанието си жив ръководния принцип: да се предпазва от отвлечено богословстване, което може да бъде непонятно за слушателите; да проповядва така, че всичко да бъде и мъдро, и просто, и вдъхновено.

9.3. Проповед при изповед

В Православната Църква, особено през постните дни, преди приемане на светото Причастие се извършва тайнството изповед. Затова в специални проповеди през постните дни им се изясняват въпросите за същността, богоустановеността, смисъла и значението на тайнството изповед. А пред самата изповед в силно затрогващ тон им се разкрива уродливостта на греха, представят им се